

1.

Kurhany – dziedzictwo kultury

1.1. Kurhany światowym dziedzictwem

Kurhany nie są przywiązane do określonej strefy klimatyczno-roślinnej, jednak zdecydowanie najwięcej jest ich w strefie stepów (lub ich odpowiednika w Ameryce Północnej – prerii) i właśnie kurhanom tej strefy w południowo-wschodniej Europie jest poświęcona niniejsza praca. Należy jednak wyraźnie podkreślić obecność kurhanów, nierzadko mniej eksponowaną, na innych obszarach, np. w strefie lasów liściastych, zrzucających liście na zimę, czy w obszarze śródziemnomorskim (☉1: 1–4, 6–7).

W zachodniej Europie znane są kurhany megalityczne w Bretanii, Irlandii. Pozostały tu także ślady kultury grobów kurhanowych (epoka żelaza) i różnego pochodzenia kurhany, np. na Wyspach Brytyjskich, w Danii, Holandii (ryc. 1.1) i w Niemczech (np. Rugia). Na południu Europy zachowały się greckie tumulusy, do których zalicza się m.in. słynny „grób Agamemnona” czyli skarbiec Atreusza, kurhany w Macedonii, np. w Verginie (ryc. 1.2) i kurhany etruskie, np. w Cerveteri i Tarkwinii, a także np. kurhany trackie w Bułgarii. Znaczna jest obfitość kurhanów na Węgrzech – pochodzą one głównie z epoki brązu i z okresu późniejszego.

Kurhany są także w Polsce (☉1: 8–9), np. kurhany kultury trzcinieckiej, kultury ceramiki sznurowej, kultury unietyckiej, scytyjskie, czy kultury kurhanów zachodniobałtyjskich [Kaczanowski, Kozłowski 1998]. Wysokość większości z nich jest niewielka (<1 m), stąd nie odgrywają szczególnej roli w krajobrazie. Natomiast odpowiednikami (pod względem formy) dużych kurhanów są w naszych warunkach takie obiekty, jak: grodziska [Celka 1999] czy nawet niektóre kemy (np. w Haćkach na Podlasiu [Faliński i in. 2005]; ☉1: 10–11).

Kurhany w Polsce są często zarośnięte lasem i w praktyce trudne do odszukania. Dotyczy to np. kurhanów w Puszczy Białowieskiej (ryc. 1.3;

Ryc. 1.1. Zachodnia Europa: kurhan w Exloo, Holandia

Ryc. 1.2. Południowa Europa: kurhan Filipa Macedońskiego w Verginie, Grecja

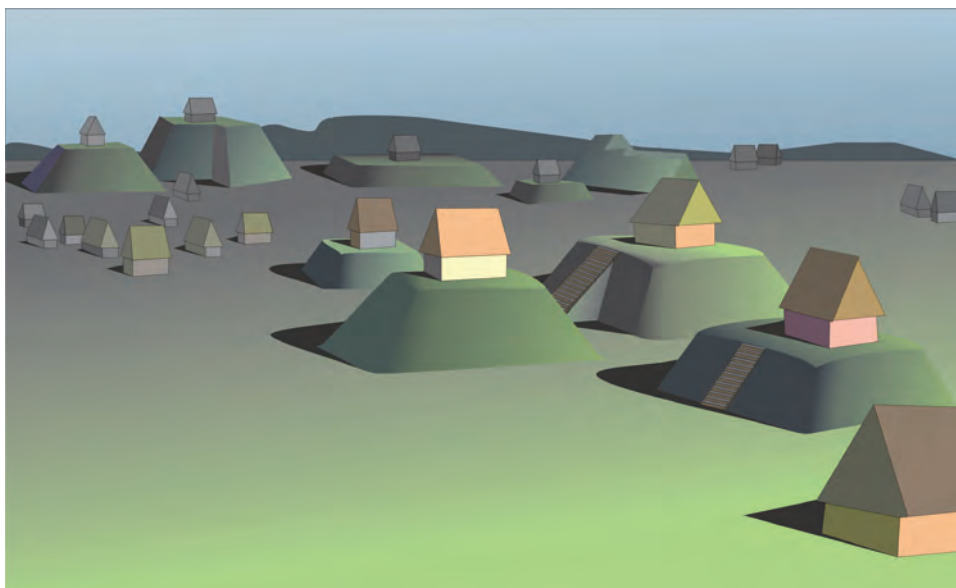
Ryc. 1.3. Środkowa Europa: kurhan w polskiej części Puszczy Białowieskiej

Ryc. 1.4. Środkowa Europa: kurhan na Pogórze Proszowickim, Lubinówka koło Bejs

Ryc. 1.5. Kurhany w Azji: suburgan w kompleksie świątynnym Karakorum w Mongolii

Ryc. 1.6. Kurhany w Ameryce Północnej wznoszone przez Indian kultury Missisipi, lata 800–1500 n.e. (rys. H. Galera)

⊙1: 8), których liczbę szacuje się na około 1000 i są to głównie kurhany z epoki żelaza i wczesnośredniowieczne [Faliński i in. 2005].

Na Pomorzu jest kilkadziesiąt cmentarzysk kurhanowych – największe w Polsce znajduje się w powiecie kartuskim (Uniradze i Przewóz). Zajmuje powierzchnię kilku ha i liczy ponad 3 tysiące obiektów, w większości do 1 m wysokich, usypanych przez ludność kultury pomorskiej i łużyckiej (koniec epoki brązu) i późniejszych.

Na wyżynach lessowych w okolicy Krakowa (np. na Płaskowyżu Proszowickim) zachowały się kurhany położone wśród pól (ryc. 1.4; ⊙1: 9). Szacuje się jednak, że ok. 70% z nich uległo zniszczeniu, głównie z powodu działalności rolniczej i erozji [Cwener 2004].

W Azji do kategorii obiektów sepulkralnych zaliczane są, poza kurhanami – usypiskami ziemnymi (⊙2: 11–13) lub kamiennymi – także buddyjskie stupy, dagoby, suburgany (ryc. 1.5; ⊙1: 12), grobowce cesarzy chińskich (1000 lat p.n.e.) i japońskich (III–VIII wiek n.e.).

Kurhany były wznoszone także w Ameryce Północnej przez plemiona pre-indiańskie i indiańskie związane głównie ze strefą prerii, np. kultura Adena: 1000 rok p.n.e. – 100 rok n.e.; kultura (tradycja) Hopewell: 200 rok p.n.e. – 500 rok n.e.; kultura Missisipi: lata 800–1500 n.e. Forma kurhanów była tu nieco bardziej zróżnicowana (ryc. 1.6; ⊙1: 13). Niekiedy na ściętym wierzchołku ustawiano niewielkie domy lub świątynie. Kurhany pełniły zatem funkcje sepulkralne i kultowe, a wznoszone w miastach-państwach mogły świadczyć o statusie mieszkańców.

1.2. Kurhany – budowa i symbolika

Kurhan (ros.: kurgan – курган; ang.: kurgan, tumulus, barrow, mound) można zdefiniować jako kopiec, najczęściej w kształcie stożka lub półkuli, usypany z ziemi (ryc. 1.7) lub kamieni, kryjący komorę grobową z jednym lub więcej pochówkami szkieletowymi albo ciałopalnymi. Samo słowo kurhan, jak uważają niektórzy badacze, pochodzi z języka perskiego i oznacza „dom mogiły” [Wawrzeniuk 2009]. Zdaniem Brucknera [1998] określenie to jest typowe dla Scytów i oznacza „kopiec”, „mogiłę”, albo też pochodzi z języka ukraińskiego, gdzie kurhan to pierwotnie kurgan – „gród”, lub z tureckiego – tu kurhan oznacza „twierdzę”.

Komory grobowe mają różne formy, a ich budowa często wzbogacona jest o konstrukcje z drewna, kamienia lub kamienno-drewniane (ryc. 1.8; ⊙1: 14), zazwyczaj mające chronić ciało zmarłego przed zasypaniem ziemią lub oddzielających go od świata żywych. Większe kurhany nierzadko otoczone były okrzemem